

belijdenisgeschriften beticht. Zodra Scholten Da Costa's "Slotwoord" gelezen had, reageerde hij er op met een *Antwoord*¹³ dat in enkele opzichten opmerkelijk mag heten, en zelfs een nu nog actuele toespitsing blijkt te hebben.

Met deze vermelding is het voornaamste van de onderlinge strijd-schriften wel ongeveer aangeduid al is het ongetwijfeld interessant om enerzijds in de brieven van Da Costa en Groen¹⁴ het commentaar der vrienden te lezen, en anderzijds Scholten in *De Morgenster* tegen *De Nederlander* te zien toornen mede in verband met zijn polemieek met Da Costa¹⁵. Evenwel, deze details, hoe levendig zij de zaak ook maken, kunnen hier beter terzijde blijven nu het er om gaat, de hoofdzaken aan te wijzen en de gevolgen van de strijd in het licht te stellen.

Waar was het de beide opponenten om te doen? Daarover hebben zij als het erop aankwam geen misverstand laten bestaan, zij het ook dat Scholten lange tijd zich in het Saulsharnas der oude dogmatische formuleringen bewogen heeft. Maar ter gelegenheid van zijn 25-jarig hoogleraarschap heeft hij zich daar tot tweemaal toe van ontdaan en helder gezegd waar hij op uit was. In zijn herdenkingstoespraak stelt hij dat afgezien van Spinoza de vroegere wereldbeschouwing "tot op Kant . . . God zuiver transcendent (dacht) en de wereld (voorstelde) als door Hem uit niet geschapen". Verschijnselen die men niet kon plaatsen werden aan God toegeschreven, de rest gehoorzaamde aan natuurwetten¹⁶. Dit leidde er toe dat, nadat aanvankelijk alles aan God was toegeschreven, "de wetenschap eindigde met God in niets te zien". Vandaar dat Scholten tegen dit dualisme te velde trekt en vraagt: "Waarom niet gezegd: wat wij natuur en geschiedenis noemen is de voortdurende, normale, harmonische werkzaamheid van God?". Dit geeft de wetenschap

13. J.H. Scholten, *Antwoord aan Mr. Is. da Costa*, Leiden 1852, gedateerd (op p. 53) "6 October 1852".

14. Isaac da Costa, *Brieven*, medegedeeld door Mr Groen van Prinsterer, 3 delen, Amsterdam 1872-1876.

15. *De Morgenster* (2) 1853-1854, tweede deel, 426-429: "Teregtwijzing voor 'De Nederlander'" (18-11-'53); 554-568: "Aan de redactie van 'de Nederlander'" (22-12-'53); "Antwoord aan de redactie van 'de Nederlander'" (29-12-'53); Nieuwe Teregtwijzing voor 'De Nederlander'" (6-1-'54); "Aan den Heer Groen van Prinsterer" (14-1-'54); "Aan den Heer Groen van Prinsterer" (20-1-'54). - Voor zover deze stukken Da Costa raken, handelen zij over de bij noot 8 bedoelde passage.

16. J.H. Scholten, *Herdenking mijner vijfentwintigjarige ambtsbediening. Toespraak gehouden bij de opening der Academische lessen, den 26sten september 1865*, Leiden 1865, 19.